

СССР

„ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРЫ“, бр. 5, 1989

В три последователни броя (3, 4 и 5) е поместен „Московският дневник на Ромен Ролан“ с въстъпителна статия от Т. Мотильова „Искреността на непосредствените впечатления“. Известно е, че през юни—юли 1935 г. Ромен Ролан посещава по покана на М. Горки Съветския съюз и остава там в продължение на един месец.

Ролан съзнава — изтъква на пръв план в статията си Т. Мотильова, че посещениято му става в отговорна политическа ситуация. Международното положение в средата на 30-те години става все по-напрегнато. Фашистите диктаторски режими в Германия и Италия се стабилизират, вербуват си поддръжници в различни европейски страни, трупат оръжие и се готвят за военна провокация. В буржоазнодемократическия свят, особено във Франция, се създава — не без усилия и не без препятствия — движение против империалистическата война и фашизма, пробива си път идеята за антифашистки Народен фронт. Авангардът на работническата класа, прогресивната интелгенция гледат с надежда и нарастващо доверие към Съветския съюз, виждайки в него единствената сила, способна да окаже съкрушителен отпор на фашизма. В тези условия мнението на световноизвестния писател за съветската страна, която той отдавна и предано защитава, но която сега за пръв път вижда със собствените си очи, придобива особена тежест.

Общозвестно е, че Ромен Ролан в общи линии е бил много доволен от резултатите на своето пътуване: той е изразил това не само в редица свои писма, но и в кратката си статия „За моето пребиваване в Москва“, която публикува в списание „Коммюн“ (в руски превод тя е включена в 13-ия том на неговите „Събрани съчинения“, М., 1958).

Подробният дневник обаче, който Р. Ролан води по време на своето пътуване — не по-малък от шест печатни коли, — съгласно категорично изразената воля на автора, остава неизползван почти половин век. Защо — поставя въпрос Т. Мотильова.

Може да се допусне, че по тактични съображения Р. Ролан не е искал да сподели своите „интимни впечатления“ за тези, от чието господство току-що се е възползвал. Но въпросът не е само в това — той чувств-

вува, че едномесечно пребиваване в чужда страна е твърде кратък срок и това, което е виждал, възприел, далеч не е всичко, което изисква внимание и разбиране. Сам той посочва, че стойността на неговия дневник не е в анализа, който е може би неточен и погрешен, а в „искреността на непосредствените впечатления“. И наистина — изтъква авторката на въстъпителната статия — страниците на дневника, които се откриват пред читателите, съдържат много неща, които могат да се сторят на съвременния читател крайно наивни; други наблюдения са случайни и непълни. Но искреността на авторското виждане — понякога простодушно-доверчиво, понякога много пронизателно — изкупва много неща.

Уникална по богатството на извора на познанията му за СССР е за Р. Ролан многогодишната му (започнала още през 1916 г.) кореспонденция с М. Горки. В нея се поставят големи проблеми — за съдбата на човечеството в ХХ век, за Изтока и Запада, за историческия път на Русия и Франция, коментират се конкретни въпроси из областта на художественото творчество и, разбира се, текущи литературни въпроси. В кореспонденцията между двамата писатели са отразени техните търсения и стремежи, идейните им лъкатушения, като на места те звучат остро субективно.

В края на 20-те години позицията на Р. Ролан е близка до „Несвоевременни мисли“ на М. Горки. Дватамата писатели, признавайки историческата необходимост и благотворност на революцията, виждат онези опасности, които крие в себе си размахът на революционното насилие. Р. Ролан е усещал тази близост на позициите; отчасти именно от писмата на М. Горки той черпи представа за трагическите аспекти на събитията в Русия. Но в сравнение с Горки той е бил по-сдържан в оценките си, в израза на скръбта си. Понякога дори той се е мъчел да утешава своя руски събрат: „Не тъгувайте! Не се отчайвайте!“ (1 ноември 1921), „Русия ще живее, тя ще възтържествува!“ (4 октомври 1923).

Както е известно, в края на 20-те години в съзнанието на двамата писатели стават дълбоки промени, подготвени постепенно — промени, подтикнали М. Горки да се върне окон-

четелно в родината си, а Ромен Ролан — активно да приеме страната на Съветския съюз. Характерът на тяхната кореспонденция решително се променя. В писмата си М. Горки изписва потоци положителна информация за СССР — за бурното развитие на културата, грамотността, за стремежа на народа към науката, за новите таланти, появили се в литературата. Понякога М. Горки засягал и въпроси на икономическото развитие, за хода на индустриализацията, колективизацията: в това отношение Горки е допуснал — с добри намерения — и преувеличения, и съществени неточности.

В Московския дневник на Р. Ролан е написан разказът на секретаря на М. Горки П. Крючков за „великата селска война“, разразила се през 1930—1931 г., не по-малко ожесточена от гражданската война през 1919—1920 г. Но и Крючков е бил склонен да вини за всичко кулаците. Така трагедията на руското трудово селячество, отнекла милиони хора, е представена на френския писател хуманист в невярна светлина.

Когато обаче започнем да прелистваме дневника и да се запознаваме с непосредствените впечатления на Р. Ролан, не е трудно да се убедим — пише Т. Мотилъова, — че той съдържа не само искрен възторг, но и голяма заряд скептицизъм и критичност.

На въпроса, кое дава основание на Р. Ролан за ярки положителни емоции и за оптимистичните му положителни изводи, се изтъква, че това е преди всичко спонтанният, инстинктивен още от първите дни на посещението му контакт със съветските хора, широката популярност на писателя в съветската страна. Хиляди московчани правят опити да се срещнат с него, шумно го приветствуват навсякъде, където са могли да го срещнат — на Червения площад, в Парка за култура и отдих. Р. Ролан е бил дълбоко трогнат от този прием, и то далеч не само поради литературното си честолюбие. Той не е бил разгвален от читателско внимание и признание в своята родина; в продължение на много години той е бил раняван болезнено от демонстративното пренебрежение, а понякога и явната неприязън от страна на официалното обществено мнение и на дясната преса. Горещият прием, оказан на писателя в СССР, му доказва, че именно в съветската страна има благодарни, разбиращи го читатели, близки по дух и на него самия, и на неговите непокорни и жизнелюбивы герои.

Носител на живия дух на революцията, на нейното благородство и разум е за Р. Ролан Н. И. Бухарин — по онова време главен редактор на „Известия“. Той се среща с Ролан няколко пъти и те веднага намерили общ език и почувствували гореща взаимна симпатия. В разговорите им се разгръща широк спектър от политически и културно-философски проблеми. Ролан е бил привлечен от душевната откритост, широтата на кръгозора на Н. Бухарин и особено от мисълта му, че е настъпило времето на разцвета на „пролетарския хуманизъм“.

И до посещението си в СССР Р. Ролан е имал малък кръг познати от средата на съветската интелигенция, които са си кореспондирани с него или са се срещали с него в Швейцария. По време на пребиваването му в Москва и в Горки този кръг значително се разширява. Ромен Ролан се запознава с някои от най-видните представители на съветската култура. В дневника му е отбелязано съжалението по повод на това, че по случайни или не съвсем ясни причини той не е могъл да се срещне лично с Б. Пастернак, с който си е кореспондирал, с Д. Шостакович, чиято музика е слушал и ценял; не се е срещнал и с Айзенщайн. В Москва той е имал срещи с К. Федин, Л. Леонов, Вс. Иванов, С. Третьяков, С. Маршак, И. Селвински и др. Макар че тези срещи са били краткотрайни и повърхностни, все пак те, понякога колективни, понякога индивидуални, обогатяват представата му за художествения живот в Съветския съюз, за многобройните и разнообразни таланти, на които са предоставени широки възможности за творческа реализация.

Размишлявайки за своите окончателни впечатления обаче, Ролан записва в дневника си следните думи: „Не се съмнявам, че голяма част от интелигенцията и писателите не са съгласни с много неща.“ Той много внимателно се вслушва в гласовете на дисонанс, стигащи до него в часовете извън оживените колективни срещи.

Френският писател хуманист е бил дълбоко развълнуван от това, което научил за съдбата на стотици ленинградци, заточени в отдалечени райони, без да имат абсолютно никаква връзка с убийството на С. Киров. Сред пострадалите невинни е и редакторът на издателство „Время“ Г. Блок, който е бил и редактор на съчиненията на Р. Ролан. След като научава, че за него са се застъпили ленинградски писатели, Ролан отбелязва в дневника си: „... приятно ми е да узная, че интелектуалният комунистически елит на СССР се грижи за хуманизацията на съществуващия режим“.

Проблемът за репресиите заема централно място в разговора на Р. Ролан със Сталин, състоял се на 28 юни 1935 г. в Кремъл.

За какво е могъл да мисли Ролан преди разговора си със Сталин? — поставя въпрос Т. Мотилъова.

Разбира се, отивайки в Кремъл, Р. Ролан не е имал намерение да се ограничи с комплименти и изявления на съчувствие. Той е искал да се изкаже прямо за това, което го е тревожело — и което вреди на СССР в очите на международното обществено мнение. И той така и постъпва.

А за какво е могъл да мисли Сталин в очакване на френския гост? Той не е могъл да не осъзнава, че помощта на Р. Ролан му е много необходима. Готвейки се за разправа с най-видните дейци на болшевишката партия, той разбира се, е искал да си осигури поддръжката на крупни майстори на културата, които биха допринесли за успокояване на световното обществено мнение. Името на Ромен Ро-

лан е притежавало много голяма притегателна сила за широките интелегентски кръгове на Запад и дори на Изток. Той е трябвало да бъде убеден, че са нужни крути мерки срещу различните родове опозиция. . . . И Сталин е направил всичко възможно, за да постигне това. Той признал, че масовите разстрели и интернирания на ленинградци след убийството на С. М. Киров са може би грешка. И съдвременно обрисувал пред френския гост застрашителна, съвсем фантастична картина за опасностите, заговорите, които уж застрашавали съветските ръководители. Враговете — казал той на Р. Ролан — впрягат дори юноши и деца в своите престъпни замисли. Повярвал ли е Ролан на тези измислици? Колкото и да е тъжно — отбелязва Т. Мотилова — повярвал е, макар и отчасти. Трябва веднага да се изтъкне, че Сталин всячески отклонява молбите и напомниенията на Ролан да бъде публикуван състояният се между тях разговор, записан от А. Аросев.

Ролан така и не разбрал, че е измамен. Но още на следващия ден той е внесъл корекции на първоначалното си впечатление от Сталин. Заедно с ръководителите на страната той е присъствувал на парада на физкультурниците на Червения площад. На този парад Ролан е бил неприятно изненадан от демонстративното преклонение пред Сталин, което е сложно отпечатък върху цялата програма на тържествата. Ролан е един от първите — а може би първият — от западните писатели, посетили СССР, който обръща внимание върху уродливите вършини прояви на култа към личността на Сталин и се възмутил от тях, макар че това възмущение намира израз само в дневника му. Една година след посещението

му в СССР, щом започнали политическите процеси, предизвикали възмущението на целия свят, отношението на Р. Ролан към Сталин рязко се променя. Но Ролан независимо от отношението си към Сталин остава верен приятел на съветския народ. В дневника му се появяват редовете: „Аз не защитавам Сталин, а СССР, който и да е начело. Аз осъждам идолопоклонството към отделни личности които и да са те — било то Сталин, Хитлер или Мусолини.“ Но на другата страница в дневника си Ролан признава, че не смята за свое право да изказва негодуването си открито за събитията в СССР, „за да не могат беснеят врагове, каквито съществуват във Франция и в целия свят“, да се възползват от неговите думи „като отровно оръжие за своите користни цели“.

Т. Мотилова се спира и на страниците в дневника, посветени на М. Горки — написаното за М. Горки дава възможност да се види по-точно напрегнатият, дълбоко скрит драматизъм, с който е белязан залезът на неговия живот, поставен по силата на обстоятелствата в мъчително сложно, противоречиво положение.

След последните страници на дневника в бр. 5 е публикувано писмото на Р. Ролан до Сталин по повод процеса срещу Бухарин, съдържащо молбата на Ролан да се пощади животът на Бухарин.

В бележка на редакцията се съобщава, че дневникът на Р. Ролан е предаден в Архива на А. М. Горки в ИМЛИ — по-точно негово машинописно копие, коригирано от самия Ролан, е предадено от неговата вдовица М. П. Ролан.

Мария Блажева

ВЕЛИКОБРИТАНИЯ

„CRITICAL QUARTERLY“, Manchester, 1989, V. 31, No 2

В рецензирания брой на списанието веднага привлича вниманието статията на Колин Маккейб, озаглавена „Отмъщението на автора“. Това предизвикателно заглавие стои над един убедителен критически опит да се опровергае схващането на Ролан Барт за общностния характер и трансиндивидуалните принципи на писането като основа за разбирането на същността и функционирането на литературата. Възприемайки схващането на Барт от края на шестдесетте години, споделя Колин Маккейб, все пак изпитвах подозрение към самостоятелното му желание да бъде изцяло отхвърлена идеята за авторството — „подозрение, което особено се засили, когато се заех с кино“.

Явно работата в кино е тласнала Колин Маккейб към размисления, разнопосочни с тези на Барт, и към написването на тази статия, чието заглавие недвусмислено кореспондира със заглавие на прочутата статия на Барт „Смъртта на автора“. Основната грижа на Барт, изтъква Колин Маккейб, е да насочи

вниманието към реалността на текста, към противоречивите взаимоотношения, в които той влиза с всичко, писано преди него. На пръв поглед тази идея се покрива с ожесточението на „новата критика“ към схващането за първенстващата роля на автора, но всъщност целите са съвсем различни. Ако представителите на „новата критика“ искаха да освободят тълкуването на литературния текст от безплодното обвързване с авторското име и страната, в която е живял, то за Барт, който се стреми да освободи текста от всякакъв смисъл, авторът се превръща в привилегирана социална съставка на текстовия смисъл. Отрече ли се основополагащата роля на автора в литературния текст, може да се твърди, че „текстът е неутрално организирано пространство, негатив, в който се губи всяка специфика, започвайки с тази на писателя“. Според Барт, продължава Колин Маккейб, в един текст може да се анализира само смесването, по-точно монтажът на различни текстове, и следователно функцията на автора е

сведена до тази на редактор. Оттук логично следва изводът, че „организираността на литературния текст се корени не в произхода, а в предназначението му“, т.е. в насочеността към читател. Но за Барт читателят няма история, биография, психология; той е само този някой, който сплита нишките, съставлящи текста.

Но къде се намира този бледен призрак на читател, лишен от идентичност? — основателно пита авторът на статията. Как да определим историческото се корени на читател без история, биография и психология, как социологически да обосновем съществуването му? Отговора на тези въпроси Колин Маккейб намира, като поставя отношението автор—читател във връзка с откриването на книгопечатането, и след кратък исторически преглед на тази основа заключава: в наше време започва нова епоха в комуникацията, в която всеки авторски опит да се обърне към аудиторията става проблематичен. Традицията читателската аудитория да се определя посредством онези, които не спадат към нея, неотвратимо се подковапа от съществуването на постоянно нарастващо множество, което изобщо не се интересува от литература. Това е историческа ситуация, продължава Колин Маккейб, в която присъщият на човека стремеж към изкуството е съдбоносно компрометиран. Естетиката на Барт е част от модернистичната реакция на този проблем: да се пише за някакъв идеален читател без определена физиономия, за онзи идеален джойсовски читател, посветил целия си живот на прочит на един-единствен текст. Своя извод Колин Маккейб задълбочава със следното твърдение: „Парадоксът на модернизма се състои в това, че преживява цялата криза на читателския интерес към литературата и в същото време провъзгласява идеална читателска аудитория на бъдещето.“

В подкрепа на това обобщение на автора на статията са и схващанията на Мишел Фуко за несъстоятелността на романтичното гледище за автора като първоизточник на литературния текст. Вниманието на Фуко е концентрирано единствено върху писаното слово, подчертава Колин Маккейб, докато светът на киното изобщо не го интересува. А

тъкмо киното е изкуството, което не само заличава авторитета на писаното слово, но и установява коренно различни взаимоотношения между текст и публика в сравнение с предхождащите го. Майстори на киното като Трюфо или Годар никога не са виждали своята задача в теоретичен план. Напротив, решаващо за тях е било да оспорят значимостта на писания текст при правенето на един филм. Затова и винаги са били конкретни и полемични.

Така Колин Маккейб стига до необходимостта да разгледа процеса на правенето на филми от теоретична гледна точка. Това е процес, подчертава той, който показва, че творчеството е невъзможно без мисълта за публика, както и че публиката се мисли във връзка с действителността, която пък от своя страна става по този начин обществено ефективна. Колективната работа по един филм дава нагледна представа за множествеността на отношенията, в които се намира авторът спрямо създавания от него текст. Следователно, заключава Колин Маккейб, можем да схващаме автора като противоречиво движение във вътрешността на една събщност вместо като единен, независим и цялостен субект. Разбира се, продължава той, сравнението с киното не бива да се приема безрезервно, но то е полезно доколко, доколкото очертава разнородността на понятието „автор“. Не трябва да се мисли, че ако тази разнородност бъде разнишена от литературоведите, това ще доведе до окончателно разтъквуване на съответния текст. Читателите винаги съдят от позицията на своето настояще, така че разнородността на понятието „автор“ ще се представя винаги различно. А това означава, че практически тя е безкрайна.

В края на статията си Колин Маккейб изтъква разликата между своята идея за безкрайността от значенията на литературния текст и тази на Ролан Барт: ако за Барт смисловата безкрайност на един текст е нещо временно и идеално, за него тя е исторически детерминирана — т.е. винаги по един или друг начин ограничавана, доколкото е поначало необозрима.

Албена Бакрачева